

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

Г

ВІСНИК.

В И Д А Е

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК, МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ,
ДР. ІВАН ФРАНКО.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

1024

Річник II. Том VI.

ВОЛОДИМИР ГРАСМАН

У ЛЬВОВІ, 1899.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

НБ ПНУС

640475

Камінний хрест.

Студія

Василя Стефанчика.

Присвячую о. Кирилові Гаморакови.

1.

Від коли Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, від тоді він мав усе лиш одного коня і малий візок з дубовим дшилем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; для коня була ремінна шляя і нашильник, а на себе Іван накладав малу, мотузяну шлюю. Нашильника не потребував, бо лівою рукою справ може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на кони і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцувалп ся як струнви і однако з гори волочили ся по землі. До гори лїз кїнь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолї трїснув, така велика жила напухала йому на чолї. З гори кїнь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивала ся сітею синїх жил як ланцюхом із синьої сталї.

Нераз ранком ще перед сходом сонця їхав Іван у поле пільною дорїжкою. Шлії не мав на собі, лишень ішов з правого боку і тримав дшиель як би під пахою. І кїнь

і Іван держали ся кренко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучало ся сходити з горба, то бігли. Треба було і коневи його кінньську волю зробити. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних пят Іванових. Придорожне зілля і бадня гойдало ся, вихолітувало ся на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середній гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти тото місце, де бодяк забив ся.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промвай, — говорив Іван з пересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, най біжит, коли овес поїдає... Се хтось так брав на сьміх Івана, що видів його придибашки зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сьміхованців і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгннив далі в ногу і встаючи казав:

— Небі си. вігнеш тай сам віпадеш, а я не маю чьису з тобов панькати си...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, якби два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов з войська до дому, то не застав ні тата, ані мамв, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба що найвпешого і що найгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велитень. Ніхто не орав його і не сів і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узяв ся своєю пайку копати і сіяти. Оба з конем довозпли гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долішні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грьну, тай по нитці розлетш си, який жес тыжкий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поволп його спускав з плечей на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригоду.

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я колінкую в гноем на верьх, аж шкіра з колін відпадає. Піт ізва кожного волоска просік, тай так ми солоно в роті, аж гірко. Ледви я добив си на гору. А тут такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, що аж! А підіт же, як мене за мінуту в попереці зачыло ножами шпикати — гадав-сми, що мину си!

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люде ірїзвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив налі, бив кіля, виносив на него тверді кички трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сподікували гною і не занесли його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старів ся, тим тяжше було йому, подоманому, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов у долину тручьне!

Нераз як сонце заходячи застало Івана на верху, то несло його тїнь з горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тїнь Іванова, як велитня схилоного в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тїнь і говорив горбови:

— Отоє ні, небоже, зібгав у дугу! Але доки ні ноги носьи, то мує родити хліб! Не меш за дурно їсти сонце і дощ нити!

На пньших нивах, що Іван собі купив за гроші принесені з войська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходив ся.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і що курей зіцірував. То так він їх научував, що жадна не важила ся постувити на подвіре і порпати гній. Котра раз лапкою драпнула, то вже згнула від лопати або від бука. Хоть би Іваниха хрестом стелила ся, то не помогло.

Тай хіба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми десїть рік у воську, та я стола не знав тай коло стола минї їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

2.

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спровадив усе, що мав. Сини з жінкою наважили ся до Канади, а старий мусів вкінці подати ся.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дьнкую вам файно, газди і газдині, шо-сте ні мали за газду, а мою за газдиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш туло глядів наперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутиць великий камінь з води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з него черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі, фосфоричні зьвізди. Блимає той камінь мертвими блисками відбитими від сходу і заходу сонця і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив його від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастє.

Отак Іван дивив ся на людей, як той камінь на воду. Потряє сивим волосєм, як гривую кованою зі сталевих ниток і договорював:

— Та дьнкую вам краснó, та най вам Бог даст, що собі в него жьдаєте. Дай вам Боже здорове, діду Михайле...

Подавав Михайлови порцію і цілювали ся в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цім світі та най Господь милосерний щасливо запровадит вас на місце тай допоможе ласков своєв наново газдов стати!

— Коби Бог позволів... Газди, а проше, а доцьгніт же... Гадав-сми, що вас за стів пообсажую, як прийдете на весіле синове, але инакше зробило си. То вже таке настало, що за що наші діди тай тати не знали, то ми муснмо знати. Господна воля! А законтентуйтеж си, газди, тай вібачийте за решту.

Взяв порцію горівки тай підійшов 'д жінкам, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напити си. Дивю си на вас тай ми, як якне казав, молоді літа нагадуют си. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були! То-сми за вами неодну нічку збавив, то-сте в данци ходили як сновавка — так рівно! Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережййте тай вибачьййте, що-м на старість данец нагадаи. А проше...

Глянув на свою стару, що плакала межн жінками і виімив з пазухн хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітри си, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостий собі пиднууй, а плакати що маси доста чьсеу, ще так си наплачеш, що очн ти вітечут.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Шос бим сказав та най мовчу, най шіную образн в хаті і вас яко грешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночлй розум перейти! Адї, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдне моя? То я тебе вікорінував на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай, бо ти сині кієки зараз обмичу тай підеш у ту Гамернку як Жидівка.

— Кумо Івано, а лишіт же ви собі жінку, таже вона вам по воріг тай дітем своїм не воріг, та її банно за родом тай за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані дзелень! То її банно, а я тудз з віскоком іду?!

Заскреготав зубами як жорнами, погрозив жінці кулаком як довбнею і бив ся в груди.

— Озміт та вгатіт ми сокиру отут у печінки, та може той жовч пудне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, що не памньятаю, що си зо мнов робит!

3.

— А проше, газди, а озміт же без царамонїї та будьте вїбачні, бо ми вже подорожні. Тай мині старому не дпуйте си, що трохи втираю на жінку, але то не за дурно,

ой, не за дурно. Цего би ніколи не було, як би не вона з синами. Сини, уважьісте, письменні, та як дістали якес письмо до рук, як дістали якус напу та як підійшли під стару, тай пилили, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорило си, лиш Канада тай Канада. А як ні дотиснули, як-ем видів, що однако ні мут на старість гризти як не піду, тай-ем продав усе що до крішки. Сини не хотьи бути наймитами післі мої голови тай кажут: „Ти наш тато, тай заведи нас до землі та дай нам хліба. бо як нас розділиш, тай не буде з чим кивати си“. Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а мині однако гинути. Але, газди, а мині переломаному до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кости дрихлаві, що заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може як нам дорогу покажете, тай усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна кілько народа здержати тай кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема і пшениці нема. А податки накипают, шо-с платив лева, то тепер петь, шо-с ів солонину, то тепер барабулю. Ой, з'золили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хіба лиш тікати! Але колис на ці землі буде покаянїє, бо на-рід поріже си! Не маєте ви за чим банувати!...

— Дьикую вам за це слово, але його не приймаю. Певне, що нарід поріже си. А тож Бог не гніває си на таких, шо землю на гиндаль пускают? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фасрмани, шо за землев не згоріли. А дивіт-но си на ту стару скрипку, та пускати і її на гиндаль?! Таже то дуплава верба, кини палцем, тай маком сьиде! Та гадасте, шо вона зайде на місце? От, переверне си дес у окіп тай пси розтьигнут, а нас поженут далі і подивити си не дадут. Вітки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суда-ж!

Прийшла Іваниха старенька і сухонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаеш? Де тьи покладу в могилу? Цп риба тьи має з'їсти?

Та тут порьидні рибі нема шо на один зуб узьити. Аді!

І натягав шкіру на жіночій руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кости. Кудя цему, газди, йти з печи? Була-с порьидна газдиня, тьижко-с працювала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібралася си. Аді, видиш, де твоя дорога тай твоя Канада? Отам!

І показав її через вікно могилу.

— Не хотіла-с йти на цу Канаду, то підемо съвітами і розвісмо си на старість як лист по поли. Бог знає, як а нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими людьми випроцити си. Так як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними випроцити си з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видіти, а може мене кинут, шо ти не меш видіти, та прости ми, стара, шо-м ти пераз договорив, шо-м може тьп коли скривдив, прости мині і перший раз і другий раз і третій раз.

Цілювали ся. Стара впала Іванови на руки, а він казав:

— А то тьп, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач як вітер, що з помежи острих мечів повіяв і похилив усі голови мужиків на груди.

4.

— А тепер стунай собі стара межн газдинні та шпунуй, аби кожду своє дійшло та на, напий си раз, аби м тьп на віку видів пену.

— А вас, газди, я ще маю на два татунки просити. Дес може сини пустьн в село на пошту, шо нас із старов уже нема. Та бим просив вас, абиете за нас наймили служебку тай абиете си так як сегодне зійшли на обідець та віказали очинаш за нас. Може Пан Бог менше гріха припише. Я гроші лину Яковови, бо він молодий тай слухний чоловік та не сховає дідів грейцір.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумав ся. На його тварі малював ся якійсь стид.

— Ви старому не дивуйте си тай не сьмійте си з діда. Мині самому гей устид вам це казати, але здає ми си, що бим гріх мав, як бим цего вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на верьх вісажував, але-м поклав. Такий тьижкий, шо горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кілька памньитки по собі лишити.

Студив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Кобим міг, тай бим го в пазуху сховав, тай взяв з собов у сьвіт. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очи замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна ріля під сонцем дροжитьь.

— Оцеї ночи лежу в стодолі та думаю, та думаю: Господи милосерний, ба шом так гльїбоко зогрішив, шо женеш ні за сьвітові води? Я ціле жите лиш роб тай роб тай роб! Нераз як днинка кіньчпла си, а я впаду на ниву тай рівно молю си до Бога: Господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хиба бих не міг ні руков, ні ногов кинутн...

— Потім такий мене туск напав, шо-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качьив-єм си по соломі як худобина. А потім нечисте цукнуло си до мене. Не знаю і як і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом. За малу філю був-бим си затьг. Але Господь милосерний знає, шо робит. Нагадав-єм собі за свій хрест тай мене гет відійшло. Ий, як не побіжу, як не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько тай якос ми лекше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходит ми з голови. Таки го вижу тай вижу, тай умирати буду тай буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав тай на нім забув-єм, сиду-м мав тай на нім лишив-єм.

Одна сльоза котпла ся по лиці, як перла по скалі.

— Та я вас прошю, газди, аби ви, як мете на свѣту недѣлю поле свѣтити, аби ви ніколи мого горба не минули. Будь котрий молодий най вібіжит та най покропит хрест свѣченюв водицев, бо знаєте, шо ксьондз на гору не піде. Прешю я вас за це дуже грешно, аби-сте минї мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тїм свѣтї просити, лини зробїт дїдови його волю.

Як коли би хотїв рядном простелити ся, як коли би добрими, свивими очима хотїв на віки законати в серцях гостей свою просьбу.

— Івано, куме, а линїт же ви туск на боці, гет його підкниште. Ми вас усе будемо нагадувати, раз на завше. Були-сте порьидний чоловік, не лїзди-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, анї не пересїяли, чужого зоронца-сте не порунтали. Ой, нї! Мут вас люде нагадувати тай хреста вашого на свѣту недѣлю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

5.

— Вжо-м нам, панове газди, все сказав, а тепер хто нї любить, та тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над моголов, а ви ще порцїню горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хатї і маю гостї за своїм столом, то буду з ними пити, а хто нї навидит, тай буде також.

Почала ся пїятика, тота пїятика, що робить з мужиків подурїлих хлопцїв. Незабавки пїаний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодїжи, що заступила ціле подвірє.

— Мой, масте так данцувати, аби земля дуднїла, аби одної травички на току не лишило си!

В хатї вѣї пили, вѣї говорили, а ніхто не слухав. Бесїда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусїло ся сказати, хоч би на вітер.

— Як-єм го вінуцував, то був вінуцуваний, котре чорний, то як сріблом поєнпав по чорну, а котре білий, то як маслом снїг помастив. Конї були в мене в ордунок, цїсар міг сїдати! Але-м гроший мав, ой, мав, мав...

— Кобим учинив си серед такої пустині — лиш я та Бог аби був! Абим ходив як дика звір, лиш кобих не видів ні тих Жидів, ні панів, ні ксьондзів. Отогди би називало си, шо-м пан! А ца земля най западає си, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярем запрьгали, а нам уже кусня хліба не дають прожерти... Е, коби то так по мойому...

— Ще не находив си такий есквертант, аби шо з него стьиг за податок, ой, ні! Був Чьих, був Німец, був Поляк — г...., пробачийте, взьили. Але як настав Мадзур, тай найшов кожушину аж під вишнею. Кажу вам, Мадзур біда, очи печи тай гриху за него нема...

Всякої бесіди було богато, але вона розлітала ся в найріжнійші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки і в жалісливу веселість скрипки вривував ся спів Івана і старого Михайла. Той спів, що його нераз чути на весілях, як старі хлопці доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листе, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-на-раз зупиняє ся на кождім ярочку і дряпуть подертими берегами, як перед смертю.

Іван тай Михайло отак співали за молоді літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернути ся до них навіть у гості.

Як де підтягали в гору яку ноту, то стискали ся за руки, але так кріпко, аж сугасти хрупотіли, а як подбували дуже жалісливе місце, то нахиливали ся до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловили ся за шию, цілювали ся, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате, ой, Михайле, приятелю!

6.

— Дьндю, чуєте, то вже чьис виходити до колії, а ви розспівали си як за добро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подав ся назад. Іван поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав ізза стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, матір, инц, цвай, драй! Ходи, уберемо си по панцки тай підемо панувати.

Вийшли обое.

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвала ся, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось в гори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав як стеклий.

— Мой, як-се їава, то фурни тото катранс з себе, бо ты віноличкую як к....!

Але Іван не дивив ся в той бік. Ймив стару за шню і пустив ся з нею в танець.

— Польки мині грай, по панцки, мам гроші!

Люде задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і спломідь винесли обоїх із хати.

На подвірю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обченила ся руками порога і приповідала:

— Ото-сми ты віходила, ото-сми ты вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

7.

Плоти по-при дороги тріщали і падали — веї люде ницрваджували Івана. Він ішов зі старою, згорблений, в цайтовім, сивім одію і що хвиля танцював польки.

Аж як усі зупинили ся перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунав ся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не бі си, є і моє і твоє...